СТОЮ Н. ШИШКОВ ПРЕЗ БАЛКАНСКАТА ВОЙНА (1912—1913)

ЧЕРТИ ИЗ ДЕЙНОСТТА МУ И ДОКУМЕНТИ

Александър Петров

В няколко свои статии във връзка с Балканската война Ленин изтъква, че войната независимо от анексионистическите стремежи на балканските буржоазии изиграла прогресивна роля в развитието на балканските народи. Тя ликвидирала турския феодализъм на Балканите и открила пътя за прогресивното развитие на освободеното население.[1] Обявяването на Балканската война се посрещнало с възторг от родопското население. То виждало в нея продължение на освободителната си борба, тъй като Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. не донесло свободата на Македония и Одринско.

Като доброволец-санитар във войната участвувал и Стою Н. Шишков, включен в състава на 21 полк, освободил Средните Родопи. Шишков си водил кратки бележки под формата на дневник,[2] в който се съдържат сведения за придвижването на войските към границата от Асеновград, през Хвойна към Рожен, за тържественото им изпращане, за положението на населението непосредствено преди обявяването на войната, за състоянието на турците по границата, техния дух, за снабдяването на армията, неуредиците в санитарната служба, за грабежите на турците и др. По-късно този дневник му е послужил при написването на спомените за Балканската война.[3] През време на войната, след бягството на Яверпашовата армия, той защитавал и настоявал да бъдат спасени българите мохамедани от погром и пожари, като залагал пред бригадния командир себе си, главата си, живота си в уверение, че те няма да смутят тила на българската войска. И не се излъгал.[4]

---

[1] В. И. Ленин. Съчинения. Т. 18 (IV изд. 1952 г.), с. 371—372, 402.

[2] ОДА — Пловдив, ф. 52 к, оп. 1, а. е. 16.

[3] Тези спомени са отпечатани под заглавие „Палаският бой преди 20 години" в сп. Родопа, год. XI, 1932, бр. 8, 9 и 10. В тях съвсем подробно са описани местностите, през които са минавали войските, освобождаването на Устово, Райково, Карлуково, Петково и др., за боя на „Дълга усойка", наречен Палаския бой, за бягството на неприятеля към юг и за радостта на населението от освобождението.

[4] П. Ан. Маринов. Ст. Н. Шишков—спомени по случай 100 години от рождението му, 1965, непубликувани материали — ОДА — Пловдив, ф. 959 к, оп. 2, а.е. 70, с. 48 и Н. Вранчев. Ст. Н. Шишков — дело и личност. — Родопа и родопската област, сборник в чест на Ст. Н. Шишков за 70 години от рождението му и за полувековната му културна дейност. София—Пловдив, 1953, с. 106—108.

След свършване на военните действия Шишков бил назначен за комендант на Устово. Запазените документи в неговия архив го рисуват като принципен и безкомпромисен служител. Запазени са негови заповеди[5] за назначаване на реквизиционни комисии, за реда за влизане и излизане от Устово, преписки с командири на военни части,[6] общински управления,[7] полицейски началници[8] и др., пред които настоявал да вземат мерки за запазване стоките на занаятчиите, изоставени по работилниците, дюкяните, ханищата, да се въдвори обществен ред и др.

Разрухата от войната била голяма. Шишков виждал добре окаяното положение на населението в Родопите, дълбоките рани, които войната нанесла, и всячески се стремял да му помогне. Изпращал докладни записки до Министерството на вътрешните работи за състоянието и положението в различните околии на Родопите и предлагал конкретни мерки за подобряването му. От тях научаваме за опожарени български и българомохамедански села, за лоши пътища, липса на храни и ограбена покъщнина. „В цялата страна е пълно безвластие — пише той.— Разбойничеството и грабежите са развити в небивали размери.“ Шишков смята, че премахването на разбойничеството, осигуряването охраната на пътищата и съобщенията може да се осъществи с подобряване на полицейско-административната власт. За предотвратяване на епидемии Шишков предлага да се изпрати лекар и да се открият фелдшерски участъци в различните околии.

Шишков се отнасял отрицателно към различните чужди мисии в Родопите и бил за забраняването им, тъй като под предлог, че раздават помощ, се домогвали до съвестта и изнасилвали верските убеждения на българското и помашкото население в превзетите страни.

Известно е колко много Шишков обичал Родопите, родопското население, родното Устово. Дори и през трудните дни на 1912 г. като комендант не преставал да се грижи за издигането на Родопите и за опазването на културните му ценности. На 2. XI Шишков с писмо до Министерство на търговията и земеделието иска да му се отпусне акациево и борово семе за засяване „голотите“ край Устово, оставени в наследство от турската власт.[9] В друго свое писмо до Главната квартира на началника на военните пощи и телеграфи в Стара Загора Шишков изтъква нуждата от откриване на пощенска станция в с. Устово. В преписка с Министерство на Народното просвещение настоява да се върнат и предадат на музеите ограбените ценни исторически предмети от разни лица;[10] с комендантите в Пловдив, Райково и др. — за въдворяване ред при разпределяне храните на гладуващото население;[11] грижел се за набиране на работници за поправка на пътищата[12] и пр.

---

[5] ОДА — Пловдив, ф. 52 к, оп. 1, а. е. 278.
[6] Пак там, а. е. 267.
[7] Пак там, а. е. 277.
[8] Пак там, а. е. 271.
[9] Става дума за местностите Кавгаджик, Пазлак и др. около Устово, които турската власт безогледно оголвала и изсичала.
[10] ОДА — Пловдив, ф. 52 к, оп. 1, а. е. 272.
[11] Пак там, а. е. 273, 274, 275, 276.
[12] Пак там, а. е. 275, 277.

Настояванията на Шишков допринесли щото управителният съвет на българското дружество „Червен кръст“ в София да отпусне сумата 50 000 лева за пострадалото и разорено от войната население. Тази сума трябвало да бъде раздавана на най-нуждаещите се от специална комисия, председателствувана от пловдивския митрополит Максим и с членове Ст. Н. Шишков и Хр. Ив. Караманджуков,[13] като местни хора, добре запознати с условията и състоянието на Родопите. Както се вижда по-нататък, Шишков с охота приел това задължение. Към комисията се присъединил още В. Дечев — книжовник от Чепеларе и Крум Савов — фотограф.

Подетата акция за подпомагане на пострадалото население се превръща по-късно от църковната и светската власт в известното покръстване на българомохамеданите. Шишков имал положително отношение към тези действия. Той смятал че „начнатото дело е един велик акт колкото от културно гледище, толкова и от държавно-политическо“ (док. 7). Необходимо е било премахването само на турските имена, турските фесове и дрехи и богослужението в джамиите да се извършва не на турски, а на български език, както по време на нашето Възраждане, когато гръцкият език бил заменен с български. Тази промяна започнала не по нареждане отгоре, а отдолу, из недрата на самите българомохамедани.[14] Но общата психоза през онези дни увлякла всички, бурните времена не дали възможност за по-трезви разсъждения и се стигнало до извращения.

В своите писма и докладни записки до Пловдивския митрополит Максим Шишков подробно описва действията на комисията по разпределяне на помощите и дава сведения за положението в обходените места. Особено тежко било положението в бившата Дьовленска (Девинска) околия. Навсякъде се ширели глад, мизерия и болести. Полицейско-административната власт, вместо да полага грижи и да защищава населението от грабежи и спекула, сама издевателствувала над него и го дограбвала. Шишков не се задоволява само с констатиране на фактите, а посочва конкретни

---

[13] Известен родопски деятел и книжовник, участник в Македоно-Одринското революционно движение, роден в с. Чокманово, Смолянско. Дълги години издавал сп. Родопа.

[14] Покръстването започнало от гр. Даръдере (Златоград), където Енвер Хакъов, бивш съдебен служащ, само четири дни след освобождението на града подал заявление до местния свещеник Пантелей Кузмов, с което молел да бъде покръстен той и семейството му. Последвал го и брат му, Ешреф, а след него и Мехмед Ханджеров, бивш юзбашия. Последвали ги и други, понеже сами помежду си агитирали, та станали 38 семейства. Енвер бил свършил няколко семестъра в турския правен факултет в Солун, та знаел историята и заявявал: „Аз ще покръстя целия помаклък.“ Свещеникът недоумявал какво да прави с това спонтанно искане, затова отнесъл въпроса до архиерейския наместник, който пък изпратил заявленията в Св. Синод—София. Синодът отговорил след три месеца, че това може да стане, като се спазят черковните правила, т. е да се подготвят молителите да стане „оглашение“, да научат молитви, да намерят кръстници, които да ги упътват и др. Това било равносилно на отказ, поради което свещеникът, пред когото молителите проявявали нетърпение, постоянно напомняли да стане покръстването, на своя глава решил и ги покръстил. Случаят подействувал заразително и из околните села и от тук нататък от доброволно покръстването се превърнало в принудително. След това при нашествието на башибозука през 1913 г. Енвер Хакъов бил убит зверски, а брат му Ешреф бил обесен, понеже не се върнал в мохамеданската религия. (вж. А. Страшимиров. В южните земи. С., 1918. с. 81—83; Свещ. Н. Ангелов. Паметни бележки от Родопите. — Родопски преглед, г. IV, 1933, кн. 4, с. 115—118; П. Ан. Маринов. Българите мохамедани през Балканската война — 1912 г. — непубликувани материали).

мерки за излизане от тежкото положение. Той смята, че заменянето на съществуващите полицейско-административни власти „разследване на техните деяния, подлагането им под строгостта на законите и изпращането на околийски началник, лице добросъвестно, опитно и честно“ ще оправи положението, ще сложи „край на анархията“. Той предлага да се отпусне допълнителна сума от 100 000 лева за раздаване на помощи, да се построят временно дървени параклиси или да се превърнат джамиите в църкви. Наред с това предлага незабавно да се открият училища, като посочва лица, подходящи за учители в тези селища. Да се изпратят най-необходимите училищни предмети — черни дъски, тебешир, плочи, букварчета, писалки, да се приспособят сгради за обучение и откриване на неделни училища за възрастни.

Шишков предлага останалите от войните сираци българчета мохамеданчета да се съберат в сиропиталища в София и Пловдив, където да бъдат възпитани и подготвени като „сеячи на християнската култура по родните места“.

Периодът 1912—1913 г. е един малък къс от богатия обществен и творчески живот на бележития родоповед, илюстрация за което са подбраните тук документи. Във всеки написан негов ред прозира обичта му към Родопите, към родопското население и стремежът му да помогне с всичките си сили, знания и възможности за издигането и процъфтяването на този колкото изостанал тогава, толкова и важен за нашата родина край.

1

Писмо на Ст. Н. Шишков до министъра на вътрешните работи, с което иска изпращане на полицейско-административна власт за въдворяване на реда.

София, 20. X. 1912 г.

До Министъра на Вътрешните работи

В покорените села на Ахъчелебийско, гдето няма българска войска и не може да се достави от 12 дни насам, владее пълна анархия, населението изцяло се е предало на грабеж и разни изстъпления. Моля, веднага изпращане полицейско-административна власт да въдвори реда.

Комедант: Ст. Шишков

ОДА — Пловдив, ф. 52 к, оп. 1, а. е. 279, л. 9.

2

Докладна записка от Ст. Н. Шишков до министъра на вътрешните работи за положението в Ахъчелебийска, Даръдерска и Скечанската кази[15] след освобождаването им от турска власт.

Пловдив, 2. XII. 1912 г.

Докладна записка

1. От опожарените помашки села жените се завръщат гладни и полуголи. Добитъците, храните и покъщнините са ограбени. Системата на турския юшур[16], мобилизацията и войните им са попречили и тъй оскъдните храни да им останат неовършени и изгнили от дъждовете. Българското население е пък занаятчийско, работническо. Цялата планинска страна от стотина села си доставя храна от Тракийското и Гюмюрджинското полета. Средства и добитъци никак няма. Зимата в планините е люта и при непроходимите пътища и липса на всякакви средства гладът е настъпил с всичката ужас и носи болести и смърт.

Единственото спасение на населението е бързото откриване от Кооперативна банка склад от ръж и царевица в централния пункт Устово и раздаване на населението на кредит.

2. В цялата страна е пълно безвластие. Разбойничеството и грабежите са развити в небивали размери. За прекратяването им е нужно бързо изпращане с усилени стражи на полицейско-административни власти: околийски началници в Устово, Даръдере, Егридере (последното е изгоряло и за център на тази каза най-изгодно е близкото село Акбунар)[17], Кърджали и Султанери[18] и полицейски пристави или старши стражари с полицейски участъци в Смилян, Карлуково,[19] Арда, Палас[20] и Топуклу[21] (Ахъчелебийска каза), Шеин[22], Мадан (Даръдерска каза) и по няколко такива в Кърджалийска, Егридерска и Султанерска кази.

4. Разформирането, разчистването, обезоръжаването и връщането в домовете им на всички минали четници и разни скитници, пръснати из тази страна с единствената цел за грабежи.

5. Претърсвания поголовно на всички български села в Станимашка[23], околия, Ахъчелебийско, Даръдерско и Скечанско, на първо място Чепе-

[15] Ахъчелебийска (Смолянска), Даръдерска (Златоградска), Егридерска (Ардинска), Скечанска (Ксантийска) кази (околии).

[16] Данък от зърнените храни, плащан в натура.

[17] с. Бял извор (Кърджалийско).

[18] с. Царичина (Момчилградско).

[19] с. Славейно.

[20] гр. Рудозем.

[21] с. Средногорци.

[22] с. Шахин — сега в Гърция.

[23] Асеновградска.

ларе, Широка лъка, Аламидере,[24] Турен, Арда, Райково, Пашмаклъ[25] и др., в които и жените са предадени на грабеж из помашките села.

6. За предотвратяване на епидемии, възможни да се появят всяка минута от глад и мизерия, необходимо е бързото изпращане на лекар в центъра Устово, където е запазена една турска аптека, и откриване фелдшерски участъци в разни пунктове из споменатите кази, в които никога никаква санитарна власт не е имало.

7. За пълното въдворяване на реда и спокойствието в тези страни военното положение трябва да бъде продължено още най-малко с една година. И през това време мъжкото помашко и българско население да поправи най-главните пътища, каквито турският режим е оставил в най-занемарено състояние.

8. Забраняването на всякакви иноверни мисии, които под предлог, че раздават помощ, се домогват до съвестите и изнасилването на верските убеждения на българското и помашкото население в превзетите страни.

9. Християнският и човешкият дълг диктува, па и за респектиране държавния престиж между помашкото население, неговото привързване към новия ред на нещата, както и предразполагането му за възможно впоследствие преминаване в лоното на християнската вяра, държавата ще извърши велик акт на държавническа мъдрост, ако отпусне една парична помощ най-малко от 20 000 лева за раздаване минимално от 20 до 50 лева на семейство между опожареното население, за да си построи временни бараки за презимуване.

Ст. Н. Шишков
Комедант в Устово, сега в отпуск
по болест

ОДА — Пловдив, ф. 67 к, оп. 2, а. е. 121, л. 12—13.

3

Писмо от Ст. Н. Шишков до министерство на търговията и земеделието, с което иска изпращането на акациево и борово семе за залесяване на околностите на Устово.

Устово, 2. XI. 1913 г.

До Министерство на търговията
и земеделието
София

Чест ми е да Ви помоля, г. Министре, да благоволите и по възможност по-скоро ми изпратите чрез Чепеларското общинско управление 120 кг

[24] с. Полк. Серафимово.
[25] гр. Смолян.

акациево и борово семе за залесяване голотите около Устово, каквито турският режим ни е оставил в наследство и причиняващи големи вреди и при най-малки порои.

Комедант: Ст. Н. Шишков

ОДА — Пловдив, ф. 52 к, оп. 1, а. е. 266.

4

Писмо от Ст. Н. Шишков до Началника на военните пощи и телеграфи в Стара Загора с искане да се открие пощенска станция в Устово.

Устово, 7. XI. 1912 г.

Стара Загора
Главна квартира — Началнику
военните пощи и телеграфи

Селото Устово от време и сега е единственият център в Централните Родопи и на главен кръстопът между Пловдив, Скеча, Сер, Неврокоп, Кърджали, Даръдере — Гюмюрджина. Днес е главният етапен пункт на всички войскови и обозни части в тая страна. Големи мъчнотии се срещат от липсата на телеграфопощенска станция.

Разпоредете, додето е в околността механикът Дундаров, нареждането на такава. През Устово по течението на р. Арда е минавала и турската телеграфна линия за Егридере, Даръдере и Одрин.

Комедант: Ст. Н. Шишков

ОДА — Пловдив, ф. 52 к, оп. 1, а. е. 269.

5

Писмо на Ст. Н. Шишков до министъра на вътрешните работи за ограничаване действията на иноверните мисии в селищата с българомохамеданско население.

Пловдив, 22. XII. 1912 г.

Многоуважаеми Г-н. Министре,

Н. В. Преосвещенство митрополит Максим и г. Окръжният управител в Пловдив днес ми обадиха, че тукашният английски консул заедно с известния и Вам евангелист г. В. Шопов днес или утре възнамеряват да заминат за Дьовленско и Ахъчелебийско и лично да раздават помощи на завръщащите се помашки семейства. Считам за моя длъжност да Ви явя и помоля да се намери начин и отиде тая мисия в Дедеагачко и Серско, дето има опожарени от турците български села. Причините за това Ви изложих в една моя записка, както и лично благоволихте да ме изслушате върху положението в Родопите.

С най-дълбоко почитание смея да бъда към Вас

Ваш: Ст. Н. Шишков

ОДА — Пловдив, ф. 67 к, оп. 2, а. е. 121, л. 9.

6

Писмо от Управителния съвет на Българското дружество „Червен кръст" — София до Пловдивския митрополит Максим относно отпускане помощ за пострадалото население от войната и назначаване комисия за раздаване на помощите.

Българско дружество
„Червен кръст"
София, 11. I. 1913 г.

До негово Преосвещенство
Пловдивски митрополит, Г-н. Максим
гр. Пловдив

Управителният съвет на Българското дружество „Червен кръст" отпусна (50) петдесет хиляди лева за пострадалото и разорено от войната население отвъд Родопите, Рила и Македония. За да достигне тая помощ до действително най-нуждающи се, останали без покрив, прехрана, облекло и кадърни работници и че тази помощ иде от дружеството „Червен кръст", съветът реши раздаването на помощта да се възложи на една специална комисия от компетентни лица. По съобщението на нашия подпредседател Ваше Високопреосвещенство сте изявили желание да вземете участие в това дело на „Червен кръст". Съветът реши да състави комисия под Ваше председателство и за компетентни за делото лица се показаха на управлението г. Караманджуков, чиновник в Министерство на Просвещението, запознат с местните нужди, и г. Ст. Н. Шишков, под ведомството също на Министерството на Просвещението в града Ви, и едно духовно лице (свещеник) по избор на Ваше Високопреосвещенство, което духовно лице да Ви заместя в обиколката на пострадалите места.

Комисията ще действува под Ваше ръководство и указание, със съдействието на местните административни, граждански и военни власти, за което ще се направи надлежно разпореждане от тяхна страна. Със средствата комисията ще разпорежда според местните условия:

1. Да събира сведения от местните власти по други пътища за действително нуждающите се, за тяхното състояние и положение, без разлика на народност и вероизповедание.

2. Сведенията ще се проверяват лично от комисията, по възможност за всеки случай.

3. Според сведенията за състоянието на нуждаещото се семейство ще се определя размерът на помощта, за което ще се държат протоколни бележки.

4. Помощта ще се отпуща в пари или в храна, според това, както се намира за по-износно от комисията, според местните условия.

5. За купуване и доставяне храна комисията ще иска съдействието на властите.

6. Освен отпуснатата сума от складовете на „Червен кръст" ще се отпущат и изпращат по искане на комисията предмети от облекло, каквото се намира или постъпва пригодно за целта. Комисията ще указва местата, гдето ще се изпращат такива предмети, и пътищата за по-бърза доставка; членовете на комисията ще разпореждат с раздаване на такива предмети.

Ако се окаже нужда от повече лица за комисията, такива по Ваше искане ще бъдат назначени от управлението на дружеството или делегирани от Министерството на Вътрешните работи и Народното здраве.

Управлението на дружеството, като съобщава горното, моли Ваше Високопреосвещенство да не откажете във Вашето, важно за случая участие и съдействие, като приемете председателствуването на комисията и очакваме телеграфически отговора Ви.

Като се препоръчваме на Светите Ви молитви, сме Ваши послушници.

За подпредседател: Д-р Кирков
(печат) Секретар: Д-р Божков

ОДА — Пловдив, ф. 67 к, оп. 2, а. е. 121, л. 17.

7

Писмо от Ст. Н. Шишков до Пловдивския митрополит Максим за първите резултати на комисията по раздаване помощи на пострадалото население от войната.

Чепеларе, 20. I. 1913 г.

Ваше Високопреосвещенство,

Вчера дадохме първата парична помощ на 9 помашки семейства от Каршълъ[26], находящи се тук. Днес ще дадем още на 30-на такива, пръснати из колибите на Богутево и Гюндюзица,[27] и наредихме да се върнат и установят в съседното им българско село Горно Дерекьой,[28] дето ще се улесни покръщаването им, тъй като тук са под влиянието на Чепеларските помаци, които са упорити и над които много е повлиял Чичовски[29], както знаете със своето една седмица престояване като комендант. Явете за тая наша разпоредба на генерала, защото военните власти са тук оставили каршълийци, без да са знаели горните съображения.

Говорете в Бачковския манастир на игумена да приемат и кръщават там желаещите пленници помаци в Пловдив, като подтикват и гражданите на Станимака да изпълнят дълга си и събират за тях дрехи и пр. Има и голямо значение, ако се нареди това, защото в Пловдив все се намират пред очите на мюфтията и други турци, а в манастира обстановката е друга и по-лесно ще може да им се внушат християнските истини. Добре е това да донесете и ходатайствувате в Св. Синод, та и в Пловдив се нареди потребното за тая мярка.

Разпоредете да се внесат сумите в Чепеларската земеделска банка, защото тая що имаме, едва ли ще стигне за Дьовленско, дето изглежда, че нуждите са големи. Също е необходимо бързото изпращане на 1000 екз. от Евангелието, издадено от Св. Синод, а така също един фелдшер, защото из помаците има много болни без никаква медицинска помощ.

Довечера ще бъдем с Божията воля в Широка лъка, а утре в Дьовлен. Пътуването е много мъчно, защото има сняг и 10^0 студ. Но делото е свято и Господ ще ни пази.

Целувам Св. Ви десница и съм Ваше духовно чадо

Ст. Шишков

ОДА — Пловдив, ф. 67 к, оп. 2, а. е. 125, л. 3.

---

[26] с. Виево.

[27] с. Зорница.

[28] с. Момчиловци.

[29] Д-р Георги Чичовски — правист. Свършил в Брюксел, съдия и адвокат, обявил се тогава рязко против покръстването на българите мохамедани, а после се проявил като пламенен радетел за народностното възраждане и осъзнаване на същите, вдъхновявал е и крепил дейността на Българомохамед. култ. просветна дружба „Родина“, за премахване робските дрехи — фесове, яшмаци и фереджета; за усвояване на български народни лични имена, за премахване от джамиите на турско-арабския език и за въвеждане богослужение за вярващите на български език и др.

8

Докладна записка от Ст. Н. Шишков до Пловдивския митрополит Максим за положението в Девинска околия и мерките, които трябва да се предприемат.

Пловдив, 30. I. 1913 г.

Докладна записка
до Негово Високопреосвещенство
Пловдивския митрополит Г-н Максим,
председател на комисията „Червен кръст“.

1. Помашкото население от Дьовленската околия в своето бягство през време на войната до Драма и Кавала и след това връщането му обратно е било причина всичките негови добитъци и покъщнина да бъдат ограбени докрай, като е останало само с едните дрехи на гърба, и то скъсани. От 33 села с 3970 къщи опожарени са 1555. Опожарените семейства са се настанили в съседните оцелели. У всички почти липсват покривки и постелки, липсва и последният тенекиен съд за готвене и вода. Натъпкани по няколко семейства в една стая, мизерията е неописуема. Нужно е снабдяването на това крайно нещастно население с покривки и постелки на повечето от 2000 семейства; навуща, чорапи с цървули на повечето от 5000 души, жени, деца и мъже; шапки на повечето от 2000 души за мъже и момчета и шамии (кърпи за глава) за жени и момичета повечето от 5000, а тенекиени съдове — 2000.

2. Отпуснатата помощ комисията пред вид многобройното нуждаещо се население реши и почна да раздава от 2 до 5 лева на един член от цялото семейство, и то само на опожарените, а по-малко от тази норма на тези, на които домовете са оцелели. С тази нищожна помощ едва ли може да се набавят нуждаещите се сол и сапун, а за храна тя е далеч недостатъчна. Предполага се, че при тази крайна пестеливост комисията ще раздаде повече от 25 000 лева само в Дьовленско. За останалите помашки краища и християнски села из Родопите до Скеча и Дедеагач, както и комисията си е определила маршрута, нуждите и там са тъй големи, че ще трябва отпущането допълнително още една сума най-малко 100 000 лева.

3. За прехранването обаче на това население до настъпването на жътва, снабдяването му със семе за пролетни посеви (зимни посеви съвсем малко са засети), а така също за подпомагането му да си съгради жилище и обзаведе от малко-малко своето стопанство, държавата трябва да поеме грижата час по-скоро на себе си.

4. Както през времето на войната, така и днес помашкото население продължава да бъде обект на зли и хищни хора, които от разни краища идват, обикалят селата, навлизат в домовете и дограбват и последната му запазена здрава дреха, съд или добитък, а някои и грозно безчинствуват с честта му. Населението, силно изплашено, понася всичко това, без да смее да се оплаква, пък и няма кому. В селата Беден, Триград и др. се натъкали самозвани секретар-бирници, които ужасно тормозят населението. За жалост и самата полицейско-административна власт в Дьовленско

с всичките нейни органи е вършила и днес продължава да върши грозни деяния над населението. Съмнявам се, че тази власт след заминаването на комисията може би ще ограби от населението дадената му помощ. Нужно е не само час по-скоро премахването на всички досегашни полицейско-административни власти там, разследването на техните деяния, подлагането им под строгостта на законите и изпращането на околийски началник, лице добросъвестно, опитно и честно, което да тури край на анархията, която владее там. Без това начнатото християнско дело с поголовното и доброволно преминаване на помашкото население в християнската вяра още в началото си ще бъде компрометирано, престижът на държавната власт крайно уронен и резултатите сигурно от това ще бъдат печални.

5. До днес повече от 15 помашки села поголовно са покръстени и влезли в лоното на православната християнска черква. В повечето от тях джамиите са изгорени и друга сграда не съществува за приспособление на молитвен дом. Бързо трябва да се построят в първо време дъсчени параклиси, а там, дето джамиите са запазени, бързо да се приспособят за черкви и да се снабдят с най-необходимите черковни принадлежности и още сега се изпратят грижливо подбрани свещеници, които на първо време могат да имат две и три близки села в една енория, начело с лице, достойно да заеме поста архиерийски наместник в Дьовлен. Същото положение е и за всички останали помашки села и покрайнини в Ахъчелебийско, Даръдерско, Егридерско и Скечанско, за които допълнително ще Ви се докладва, когато комисията отиде и с очите си види положението там.

6. Начнатото дело с преминаването на помашкото население из Родопите от мохамеданска в християнска вяра е един велик акт както от културно-християнско гледище, толкова повече и от държавно политическо. Моментът е крайно важен и психологичен и както е почнало и продължава днес, с такт, умение и грижа от всички ни продължава и занапред, ний в скоро време ще имаме целите Родопи и Пирин съвършено очистени от мохамеданството. А това е велико преобразование за християнството в Българската държава. Обаче на новопокръстените е нужно бързото и енергично насаждане на главните християнски истини, които да му натъкнат реалната разлика между мохамеданския култ, в който е тънел, и християнството, което се явява и внася нов живот в него. Ето защо с покръщаването на всяко помашко село наред със свещеника, черквата, богослужението, моментно трябва и откриване на училище. За учители, без да се гледа на ценз, да се назначават всички възрастни излезли в пенсия, или до днес действували хора от по-старата школа, такива непременно да знаят и черковния ред и бит едновременно и певци в черквата. Хора отлежали, положителни, честни и дълбоко въодушевени от високия отечествен дълг, на който ще бъдат извикани да послужат. Те ще бъдат най-добрите и сигурни работници за насаждане на здравите християнски семена и посредством младежта направо между населението. Засега се знаят следните готови да поемат тази длъжност лица: Лука Каров, Георги Кацаров в Пловдив, Спас Гълъбов в Перущица, Иван Калинов и Страти Яков в Чепеларе, Ангел П. Георгиев в Широка лъка, Дойчо С. Каров, Калин Пейков, Илия Мерджанов, Никола Запрянов и Иван П. Василев — редници в II-ра погранична рота в Пашмаклъ, Радю Дечев Раков и Тасков, редници в погра-

нична рота в Дьовлен; Славчо Шивачев в Ситово и Хр. Н. Шишков в Устово. Министерството на народното просвещение чрез Пловдивския кръжен инспектор може бързо да събере сведения и за други в окръга учители, годни за целта. През време на тридневното стоене комисията в Дьовлен и със съдействието на ротния командир там, тя откри училище, като взе от ротата учителът Радю Дачев и още в началото събра 30 новокръстени момчета и момичета. На третия ден с възхищение видя какви неоценими резултати ще има в кратко време това училище във всяко отношение.

7. С откриването на училищата в новопокръстените помашки села да се изпратят веднага на първо време: черни дъски, тебешир, плочи, писалки и букварчета. За помещения да послужат запазените турски мечити и малкия ремонт, дето би трябвало такъв, лесно ще извърши самото население. Едновременно с това назначените учители да бъдат задължени да открият и неделни училища за възрастните, на които да държат и публични беседи върху главните истини на християнската вяра.

8. Тридесет и три ученика от свещеническото училище в Бачковския манастир в началото на тази учебна година са били в трети курс. Те са хора положителни, повече от тях семейни и могат да бъдат още сега изпратени за учители в новопокръстените села.

9. Голяма част от българското население от Пещерско, Пазарджишко, Пловдивско, Станимашко, Ахъчелебийско, Неврокопско и др. през време на военните действия и отпосле се предало на грабеж из помашките села. По един или друг начин да се въздействува на това население да повърне, ако не изцяло, то поне отчасти заграбеното от помашкото население, което сега са негови братя не само по кръв, но и по вяра, носещи най-големите жестокости на съдбата.

10. Новопокръстените имами, ходжи, молли, хаджии и др. способни пионери на мохамеданския култ ще бъдат също пионери и за християнството. Тяхното влияние между населението може да бъде прекрасно използувано, ако държавата по един или друг начин облекчи мизерното им положение, в което тоже наред с другите се намира.

11. Всички останали сирачета без бащи и майки из помашкото население посредством административните власти да се приберат и настанят в сиропиталищата в Пловдив и София, дето поставени под особена грижа на възпитание в християнската наука, след няколко години ще бъдат тоже едни от полезните насаждачи на християнската култура в родните си места.

12. В селата Дьовлен финансовата власт е задържала между другото 40 оки домашни съдове и 300 оки вълна. Всичко това е собственост на самото местно население, за мизерията на които споменах. Същото нещо съществува и в Пашмаклийската финансова власт, Надлежното министерство още сега да заповяда да се раздадат тези от първа необходимост предмети на нуждаещите се. Тъй напр. 300-та оки вълна да бъде дадена на населението, което само може да се изработи по няколко чифта чорапи. Вън от това в Ахъчелебийско, а сигурно и другаде има запазени тоже от финансовата власт вехти дрехи, постелки и покривки, които тоже е грешно да се държат, когато оголеното население мре от студ.

13. В Кърджалийско и Скечанско има повече от 100 000 кг тютюн конфискуван, а в Ахъчелебийско — аби и други платове, на които сто-

паните не могат да се намерят и удостоверяват. Тези пък предмети могат да се продадат на публичен търг, а добитата сума да се внесе в „Червен кръст“ и употреби за раздаване помощ на нуждаещите се.

14. В Дьовленско комисията се натъкна и на друга потресающа картина: от глад, от студ и страх голяма част от населението боледува и мре, без да има първа медицинска помощ да му се даде. Ако не лекар, то поне един фелдшер с необходимите медикаменти да се изпрати в седалището на всяка околия.

15. Тукашният английски консул е преминал през Дьовленско и Ахъчелебийско, като оставил храна в някои села, които са имали добитъци и възможност да ги пренесат от Пазарджик и Пловдив. Обаче много други села, особено опожарените, при липса на добитък и мъже, не са могли да направят това. Ако за тези села английската мисия купи храните и се пренесат в Чепеларе, ротният командир капитан Спасов в Дьовлен обеща, че ще може да нареди да се пренесат пък от Чепеларе в Дьовлен с помощта на обозния добитък при ротата.

16. При пущането на тези пленници-помаци, находящи се в Пловдив и другаде, които пожелаят да приемат християнската вяра, да се извърши над тях обряда и оглашение с покръщение в Бачковския манастир, да престояват там 10 дни, дето ще бъдат добре гледани и наставлени в християнските истини. С това ще се избавят от възможни давления и влияния от турците, ако те се оставят в Пловдив.

17. Съзират се елементи и от българското население, а особено в Чепеларе, които насърдчават и подстрекават помашкото население да не приема християнската вяра, та като си остане то мохамеданско, един ден да бъде обект на експлоатация, да се изсели в Мала Азия и да остави имотите си тям. Намират се и буйни млади хора, които било от прекалена ревност, било и от лични отмъщения прибягват до брутални средства, до насилия. Освен това, както от Пловдив, така и от Серес, Драма и други градове, дето има фанатизиран турски елемент, изпращат хора между помашкото население тоже с цел да се възпират от неговото желание да приеме християнската вяра, а отгоре на това кроят и лъжливи оплаквания за извършени уж насилия в чуждите легации. Всички такива елементи трябва да се обуздават, да не се допущат между населението и виновните да се наказват.

Член на комисията:
Ст. Н. Шишков

ОДА — Пловдив, ф. 67 к, оп. 2, а. е. 123, л. 145—149.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Проблемна комисия за изучаване миналото, бита и културата на населението в Родопите

РОДОПСКИ СБОРНИК

ТОМ III

Под редакцията на чл.-кор. ХР. ХРИСТОВ, доц. П. Петров
и ст. н. сътр. СТР. ДИМИТРОВ

София · 1972

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ